

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мағауин М., Әшімбаев С., Әбдіков Т. Жүгі ауыр жүрдек керуен // Жұлдыз. — 1976. — № 4.
- 2 Эльяшевич А. О лирической прозе // Октябрь. — 1960. — № 11. — С. 204–210.
- 3 Қазақ ССР тарихы. — 11-т. — Алматы, 1961. — 104-б.

З.Т.Жумағали

Об историко-документальном жанре

В статье рассматривается значение произведений «Брестская крепость» С.Семенова и «Утренняя роса» В.Пескова в советской литературе. Автором поднимается проблема их исторической и художественной реальности выделены и показаны литературные приемы, использованные данными писателями.

Z.T.Zhumagali

Historical-documentary genre

The article devotes problems of historical and artistic reality on the base works likes «Brest hard» of S.Semenov, «Morning vise» of V.Peskov. The author showed its mains in Soviet literature and compare methods, which yave deen used by writers of postsoviet literature have been Showen.

ӘОЖ 929(574)

Р.С.Каренов

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті***Сәбит Бексейіт — бүгінгі қазақ поэзиясындағы
шоқтығы биік ақындарымыздың бірі****60 жасқа толуына орай**

60 жылдық мерейтойына байланысты қазақстандық ақын, Қазақстан Республикасы жазушылар одағының мүшесі Сәбит Бексейітовтің шығармашылық жолы қорытылды. Талантты ақынның, көсемсөз шеберінің, журналистің сан қырлы әдеби қызметіне баға беріледі.

Кілтті сөздер: жыр топтамалары, әдеби-көркем басылымдар, облыстық баспасөз, ұжымдық жинақтар, жаңашыл ақын, жырлар жинағы, ізденімпаз ақын, таңдамалы туынды, ақындық ізденіс.

Тағдырдың маңдайға жазған жасын жасап, өз хал-қадірінше елі мен ұлты, келер ұрпағы алдындағы парызын кімнің қалай атқарып жатқанына Уақыт дейтін төреші әйтеуір бір бағасын беретіні анық. Осы тұрғыдан алғанда, бүгінде алпысқа келіп отырған Сәбит Бексейіт жырлары салқын сабыр, салиқалы ой, салауатты өмір тірлік үрдісінен үкілі тұлпардай тап басып танылып жатса, онда оның өлеңдегі өзіне тән мінез-құлықтың, бітім-болмыстың жанжүрек жаратылысының жұлдыздай жарқыраған айқын көрінісі деп қабылдауымыз қажет.

Ақын адамдарды — жалпы табиғат перзентін жан-тәнімен сүйеді, өмірді, сол өмірдің қозғаушы күші — қасиетті рухты қастер тұтады. Ол үнемі өзінің табиғатына тән адамдарға жақсылық жасаушы, жарылқаушы кісіге айналып, содан өз жанына рахат, ләззат жинап, бақыт бағбаншысына айналады. Сол себепті Сәбиттің өлеңдері өміршең, өлмес рухтың күйін шерткен, өршіл, өжет қалпынан әсте бір таңған емес. Өйткені оның тұрмыс-болмысынан жаратылған табиғат-тағылымы солай.

Мысалы:

*Ұлылардан үйренгенмін төзімге,
Жеңдірмеймін өзімді әлсіз сезімге.*

*Қиналамын жетпейді-ау деп әйтсе де,
Жақсы сөзім замандасқа кезінде, —*

дейді арқалы ақын Сәбит Бексейіт өзінің бір өлеңінде.

Бүгінгі қазақ поэзиясындағы белсенді, белді, шоқтығы биік ақындарымыздың бірі Сәбит Қыдырбайұлы Бексейіт (Бексейітов) Қарағанды облысының Атасу кентінде (Жаңаарқа ауданының орталығы), қаламгер отбасында 1950 жылы дүниеге келген. Шыққан тегі: Арғын тайпасы Қареке руының Ақбура бұтағынан [1].

Ақын — жоғары білімді филолог. 1972 жылы Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетін бітірген. Қазақстан жазушылар одағының және Қазақстан журналистер одағының мүшесі. Қарағанды облыстық және аудандық газеттерінің редакцияларында қызмет атқарды. 1992 жылдан мемлекеттік қызметте. 2006 жылдан бастап Қарағанды облысының әкімі аппаратының бас маманы.

Сәбит — жыр топтамалары XX ғасырдың жетпісінші жылдарынан бері республикалық «Жалын», «Жұлдыз», «Қазақ әдебиеті» сияқты әдеби-көркем басылымдарда, облыстық баспасөзде және ұжымдық жинақтарда жарық көріп келе жатқан дарынды әрі жаңашыл ақын. Астанадан, Алматыдан, Қарағандыдан жарық көрген бірнеше жырлар жинағы арқылы Сәбит Қыдырбайұлы өз оқырманның жүрегіне жол таба білген ақын.

Ақынның «Ғасыркешу» жинағы 2000 жылы өте жылы қабылданса [2], 2001 жылы «Күннің шалқуы» [3] және «Келешек керемет» [4] атты екі кітабы қолымызға тиді. 2003 жылы «Ел үмітін ер ақтар» [5] және «Құт қонған Қарағанды» атты екі кітабы жарық көрді. 2003 жылы шыққан «Назым — Насыр» [6] атты еңбегі — ізденімпаз ақынның таңдамалы туындыларының бірі.

Соңғы жылдары «Ғасырластарым» және «Рамазан мерген және оның әулеті» деген кітаптары жарық көрді. Әсіресе «Ғасырластарым» [7] атты жаңа жыр кітабын ақынның шығармашылық шабытының күрделі жемісі деуге болады. «Өткенге — салауат», «Бүгінге — қанағат» және «Ертеңге — аманат» бөлімдерінен тұратын жинақта бүгінгі күннің өзекті жайлары жырланады. Қаламгер поэзия тілімен XX ғасырдың ауыр өткелінен өтіп, келісті де керім Келешекке бет алып бара жатқан Ел көшін, Жыр көшін бейнелеген.

Жоғарыда көрсетілген әдеби шығармалар Сәбиттің өсу үстінде екенін аңғартады. Аталған кітаптарға енген ақын жырларын шола қарасақ, Сәбит Бексейіттің ақындық ізденістерінің пайдасыз өтпегенін аңғарамыз. Оның болмысы поэзиямен егіз, біртұтас дүние десек, артық болмас. Оған «Киелі ұя» дейтін өлеңіндегі

*Жырұйығым,
Жырстаным — Поэзиям,
Қасиетті мекенім, киелі ұям!
Менің сені қимасым айдан анық,
Кімге қиям мен сені, неге қиям?!
Неге қиям мен сені, кімге қиям,
Санаймысың мені әлде ұл деп ұяң?!
Өзегіңді өйткеніше жұлып бер де, —
Өшкенінше кеудемде
өлең,
күй,
ән!*

.....
*Бетім саған қараған, Поэзия,
Құбыламсың,
Меккемсің — киелі ұя!
Құдіретті сөздерді айтсам «деймін,
Зерделерге нәп-нәзік әуез құя...», —*

деген жолдары дәлел бола алады.

Иә, жаны сезімтал, жастайынан өлеңнің тұнығынан нәр алып, сусындап өскен Сәбит Бексейіт әдебиеттегі өзіндік жолын қалыптастырып, поэзияда ойып орын алып үлгерген талантты ақынның бірі. Ең алдымен ол дәуір талабының ауқымында бола біліп, өзінің ақындық жіті көзімен, жылы сезімімен Отаны, елі, халқы тарихындағы күрделі оқиғаларға өз қатынасын білдіре отырып, өз замандасының сырларын жырлапты. Осындай өмірмен берік байланыс ақын үнін есейтіп, оны заман мен адам жайлы ойларын бар дауыспен айтар белсенді күйге көтеріпті.

Ақынның үш жинағында да бар өлеңдерді салыстырсақ, Сәбиттің өзіне-өзі қойған талабы қатаңданып, биіктеп келеді. Мұның өзіндік топырағы мен өріс жаяр тамырының шындықтан, ақындық табиғаттан туып отырғанына кәміл көз жеткізуге болады.

Мысалы:

*Жанарында сиқыр нұр бар, шуақ бар,
Көңілімді тартпас бұлай жұмақ та.
Ғажап күйге бөленеді жан-жүрек,
Асып-тасып белгісіз бір қуаттан.
Арман болып кетті-ау бәрі ендігі
Жүрегімді жұбатады енді кім?
Жанарында бәрі сиып тұратын,
Қалай ұғам енді әлемнің кеңдігін?!
«Ғасыркешу».*

*Таным — мұхит,
талпынысым — кемемдей,
талғамыммен алдым ба екен шегендей!..
Жүгім ауыр; сенім, күдік — оң, солым,
Кетіп барам шайқалақтап теңелмей.
«Күннің шалқуы».*

*Жырыма қалқа, панам боп,
Жел-құздан дәйім сақтай гөр.
Сөзстан, жебе анам боп,
Ән салсам жақтап қолдай гөр.
«Келешек керемет».*

Осы параллельдерді салыстырып қарасақ, Сәбит келтірілген үзінділерінде әр алуан азаматтық парыздың ішкі реңдік өзгерістерін көбірек байсалды түрде жырлайды.

Лириканы барлық поэзияның өмірі мен жанына теңеп, поэзияның поэзиясына балаған ұлы Белинский: «...Ақын — рухтың қасиетті шөлмегі, жаратылыстың таңдаулы сүйіктісі, табиғат сырын сақтаушы, сезім күйшісі, әлемдік өмірдің алтын домбырасы. Ол сәби шағынан-ақ өзін басқалардан көрі әлеммен туыс, қандас көреді; балауса жігіт шағында-ақ сол әлемнің тілсіз сөздерін, құпия сырларын ұғымды тілге аудара бастайды», — деп тұжырымдаса, өлеңнен өрнек, сөзден сурет салу ауырдың ауыры екені ақиқат. Міне, осы ауыр жолдан әрдайым абыроймен өткен Сәбитті елдің лирик деп білуі де дау-дабырсыз шындық. Ол қай тақырыпқа қалам тербесе де, өзінше көрінуді, өзінше байлам жасап, тыңнан теңеу табуды, ой қортындылауды ақындық мұрат деп білген.

Ақын өлеңдерінің бойынан қазіргі уақыттың, өмірдің тынысын, жүрек дүрсілін, аршынды қадамы мен үдемелі екпінін нақты сезінесің, көз алдыға елестете аласың, сол ақынның өзімен бірге бастан кешіресің. Мәселен:

*Білем, біраз белеңнен асып кеттім,
Арынымды ірікпей, тасып... төктім,
Ашып бүгін қарасам сыр сандығын, —
Асылымды жинамай, шашып кеппін...
«Ғасыркешу» жинағынан.*

Енді бір өлеңінде:

*Біле білсең, түк емес жорға мінген,
Біле білсең, түк емес «Волга» мінген,
Менің үшін Әлемнің кереметі —
Түспей жүрген кітаптар қолға мүлдем.
«Күннің шалқуы» жинағынан.*

Үшінші бір өлеңінде:

*Бар болса егер сүйеушің мен қолдаушың,
Дәулетің де, нәсібің де молдау шын.
Баста бағың, тақымыңда — тағың бар,
Қимылың шалт, ісің мығым, зор даусың,
Бейшарасың, болмаса бір демеушің,*

*Мүсәпірсің, болмаса бір жебеушің,
Жақсы болар күні сирек халіңнің,
Мезі етесің болып алып бебеушіл.
«Келешек керемет» жинағынан.*

Сәбит ойшыл, бірақ оның жақсы қасиеті ойлылығын пайдаланып, ақыл айта бастамайды. Ойды жалаңаш дірдектеген күйінде тақпақтай айта да салмайды. Оның лирикалық кейіпкері мақсатсыз емес. Ақын айналасынан әдемі өмір іздейді, тәтті сыр тартады. Ойға сезім сұлулығы қосылады, ардың тазалығындай таза бояу араласады. Соның жемісінде парасатты поэзия пайда болады.

Мәселен, ақынның «Бозғалам мен Бозбаласын» алайық:

*Ойна да күл, бойжеткен, ойна да күл, бозбала,
Нұрлана гөр, ақша жүз, мөлдірей гөр, көз қара!
Мәңгілігің — қас-қағым, қас-қағымың — мәңгілік,
Бозғалам да барады шыр айналып, қозғала...
Биле, ән айт, бойжеткен, биле, ән айт, бозбала!
Білімпаз да жасампаз перзенті боп тугасын,
Дүниенің дидарын жасартам деу ұлға сын.
Бозғалам мен бозбала — бірі кәрі, бірі жас,
Екеуара сырласу ертелі-кеш тынбасын.
Көзбен көріп Әлемнің сомдау қиын тұлғасын.*

Осы өлеңді оқығанда аңғаратынымыз, ақын тынымсыз. Бос қол қусырып отырыс жоқ. Бірдемені түртініп, іздеп отырады. «Бозғалам мен Бозбала» деген екі сөздің маңайында, кім мынандай сезіммен ой дүниесін дірілдеткен, мөлдіреген өлең жаза салады. Музыка мен лириканың мүмкіндігін пайдаланып, жырдағы сезім логикасының аңғарында адасып қалмай өз мақсатын мүлтіксіз орындап шыққан. Ақын аз нәрседен көп мән, ұсақ нәрседен ірі қасиет іздеп табады. Ол суреткерлік кредосы. Өлең нақтылығымен, дәлділігімен, шыншылдығымен құнды.

С.Бексейіт өлеңдерін әр қырынан жарқыратып көрсете алатын ақын. Соған қарағанда, әрбір суреткер ғасырмен, зырлаған уақытпен қатар отыруды мақсат ететін болу керек. Тіпті озып та кеткісі келер. Бірақ соның бәріне талант сезімі арқылы қазылық етеді. «Өзім туралы» деген өлеңінде ақын ойлы философ болып көрінеді:

*Мен болсам, жігіттің көркемі кім,
Әсемдіктің өсетін өркені кім?
Танытқанмен салқын жүз, кіді мінез,
Мен бір нәзік жібек жыр өрнегімін.
Сатқаным жоқ арымды тірлік үшін,
Жыр-қайраққа жаныдым тілдің ұшын.
Сыртым сұрша болса да, жүз көрсетер
Ішкі әлемім арқылы нұрлы кісі!*

Осы тамаша шумақтармен ақын оқырман жүрегіне көпті көрген философ ретінде үстемдік жүргізеді. Өлеңде жылы, ойлы ағыс бар. Ішкі сезім драмасы бар. Ал драманың өзі лирикаға қосымша дауыс қосады, қасиет береді. Адам жанының құдіреттілігі тылсым дүниенің құпиясын құныға зерттеп, бетке соққан бөгеттерден қаймықпай өтіп, жасымаған жігермен тіршілік ошағын жалындата жарқын да жасампаз ғұмыр кешуінде емес пе? Осы ойды Сәбит былай өрнектейді:

*Үш жүз және алпыс алты күн-түннің
Вахтасындай күрсініс пен күлкінің.
Тірлік болса соның көбі уайымсыз,
Өміріңнен адам болып бір түңіл.*

*Түңіл, ақын, тумаса егер жыр дүрі,
Естілмесе жүрегіңнің дүрсілі.
Түңіл, диқан, тамшылардан дән күткен,
Үнсіз кетсе нажағайдың күркірі.
Сен де, атбегі, қалып қойса дүлділің,
Сен, бағбан, сайрамаса бұлбұлың.
Түңіл, сұлу, тайса пірің сертіңнен,
Түңіл, жігіт, күлмей кетсе нұр күнің.*

*Өтер жылдар, өтер ғұмыр баянсыз,
Мәңгілікке өту қиын — аян сыр.
Өкінішті естеліктей ескірмей,
Жаңа жылдар —
Жаңғыру боп таянсын!*

Қандай құштарлық! Сізді де еліттіріп алады. Ақын өзін-өзі ұмытқан. Өлеңнің аты «Бір түніл». Жырда шын толғаныс бар. Біз таң атты, кеш батты, бір күн өтті деп, ол күннің ырзығын аузымызға салып алып, келесі күнге ашқарақтана, қомағайлана қарайды екенбіз. Оның да ұсынған несібесін ауызға салып алып, әрі қарай жүре береді екенбіз, жүре береді екенбіз. Сөйтіп, өмір заулап өте шықпақшы екен.

Біз «Бір түнілді» оқып, өмір, уақыт, дәуір толғауын сезгендей болдық. Біз осы өлеңді оқып, адамдар толғауын, өткен мен бүгін, болашақ, бақыт, бейбітшілік, тыныштық толғауын тындадық. Жыр жүрегімізге жетті, ойымызға ой салды. Содан соң өлеңнің міндеті осы шығар деп ойладық... Егер Байрон «поэзия дегеніміз — өткенді түсіну, болашақты сезіну» десе, С.Бексейіт соны сезе білген секілді.

Азаматтық пафоста жазылған, өз міндетін баршаға әдемі жеткізіп, жан сарайыңызды теріс ойлардан тазартуға көмектесетін осы бір шабытты, таза өлеңге ыстық ықыласымызды білдірмеуге болмайды. Көкірегіңіз жаңбырдан соңғы ауаны жұтып тазарғандай әсерде қаласыз. Жырда динамикалық қозғалыс бар. Әрбір сөз өз міндетін атқарып тұр. Бос тұрғаны жоқ, сына қаға алмаймыз.

Туған жер табиғатын жырлау жақсы қасиет әрі ақындар үшін парыз деуге болады. Осы тұрғыдан алғанда Сәбиттің табиғат лирикалары өзіндік бояуымен, өрнегімен назар аударады.

Табиғатты шебер суреттеген, жанды көріністерге құрылған сәтті өлеңдер Сәбитте аз емес. «Үт айы — үміт айы», «Үр сұлу, уыз қымыз», «Жастық шақ, таныс бақ», «Көңілім — көктем, жаным — жаз», «Сәулелі сәуірде», т.б. осындай өлеңдер.

Ақынның табиғат жайлы өлеңдеріндегі ерекше атауға тура келетін нәрсе, біріншіден, оның суретшілігі болса, екіншіден, сол суретті адам қаракетімен байланыстыруға, жанды етіп көрсетуге ұмтылушылығы. Мәселен, мына шумақтағы:

*Келдің бе, көктем көгілдір,
Нұрыңды көктен төгілдір!
Көркіңмен арбап көңілді,
Өрім — жыр болып өріл бір.
Көрген де бар-ау, көрмеген,
Көктем-ай, неткен көркем ең?!
Үт болып енші үйіме,
Құт болып келші өлкеме, —*

деуі қандай әдемі айтылған.

Шынында да, қызығып та, қызғанып та оқитын жақсы өлең бұл. Көктем тіршілігі, табиғат тынысы бұл арада адам қимылымен астасып жатыр.

Қай ақынның болмасын әлеуметтік күшін, идеялық өсу дәрежесін танытатын лириканың бір саласы азаматтық немесе саяси лирика болып табылады. Ақынның көптеген өлеңдерінен Отанға, елге, жерге деген ыстық махаббаты, келешекке артар үміті, халқын қадірлеуі, зұлымдық атаулыға қарсы күреске әзірлігі анық аңғарылады. Мәселен, «Солженицын, жер иесі сен бе едің?» деген өлеңнен Сәбиттің ақындық қуатын бірден тануға болады:

*«Солженицын, жер иесі сен бе едің?»
Деп жүр едік: «Бұл да бір ел көсемі»,
«Тек сақал ерек бітіп өседі».
Сөйткен саппас аржағынан мұхиттың:
Сақстанды «Зэкстан» деп бөседі.
Ит жатады тойған жерін өңгеріп,
Елді қайтсін, тумаған соң ер болып?
Монарх сымақ Солженицын жайғасып,
Төрт бөлгендей отыр сырттан жер бөліп!
Орал жақты казактарға бөледі,
Сібір жақты тыңгерлерге бөледі.
«Карластарды» зэктеріне береді,*

Тоңмойынша, соған қазақ көнеді.

Мұндай азаматтық ауқымы кең, ақынның әлеуметтік көзқарасын танытатын әдемі өлеңдер әрдайым оқырманын қуантары хақ.

Қолына қалам алған ақындардың махаббатты жырламағаны кемде-кем. Сәбиттің де көп өлеңдері адамзат ғұмырында өзімен бірге кететін мәңгілік махаббат тақырыбына арналған. Бір жақсысы — ақынның жігіттері мен қыздары кез келген теректің түбінде тұрып «өлдім-өштім» деп үзіліп сүйісіп жатпайды, «сүйдім-күйдім» деп ант-су да ішпейді. Сәбит Қыдырбайұлы жырларында шынайы мөлдір сезім, терең де тұнық сыр бар. Жүрекке жылы, самалдай ескен жастық лебі бар. Ақынның үш жинағында жаныңды тәтті мұңға бөлейтін, сезімді толқындай тербететін өлеңдер көп-ақ.

*Тұрар, мүмкін, бұл өмір кешігуден,
Сұлулыққа сұқтанып өшігуден?
Жоғалтумен жүрмін мен аруларды,
Табылады*

көңілдің хошы кіммен?

Осы бір төрт жолға іңкәр сезім де, сарғайған сағыныш та сиып-ақ кеткен.

*Жан сарайым түтінмен ысталғандай,
Ой сандығым темірмен тысталғандай;
Сен есіме түспесең,
Күй кешемін*

Сағынудан, аңсаудан тыс қалғандай, —
деп ағынан жарылса, ақынның ақтық сезіміне арыңдай сенесің.

*Мені жалғыз қалдырма,
Жол қаратып жанарымды талдырма.
Кең әлемді бөтен үйдей тар қылма,
Көп бөгелме, көп күттірме, тез орал,
Келмей кетіп көңілге кір шалдырма, —*

деп аңқылдаған ақын көңілінің айтары да көпшіліктің көкірегіндегі арманы екенін түсінесің.

Сәбиттің нұрлы да, шуақты жырларының көбісі өзінің кіндік қаны тамып, туып өскен жеріндегі тума-бауырларына, сағынысып көріскен балалық, жастық жылдарының куәгерлеріне аса бір ыстық сезім, зор ықыласпен емірене, тебірене шалқып, толғанысты күй кешкен сәттерімен ерекшеленеді:

*Балдәурен балалық шақ — пейіш шағым,
Алыс бір сағымдайын кейін қалдың.
Алғашқы дәуіріндей адамзаттың, —
Күнәсіз пәк кезіме зейін салдым.
Гүлдәурен жастық шағым — гүл кешуім,
Думанды сайран күнге ілесуім.
Бұл бір шақ білмес шаршап-шалдығуды,
Шырқайтын күнде әнін, күнде жырын...*

Ақын, мейлі қалада тұрсын, мейлі астанада жүрсін, бәрібір елмен етене болғысы келеді. Оған Сәбиттің мына жолдары куә:

*Ұмытқам жоқ ел барын, ауыл барын,
Жиі еске алам сендерді, бауырларым.
Нәсер болып құюға асықпаңдар,
Туар әлі сендер бір зауылдар күн.
Ақша бұлттар — жаумаған жауындарым,
Інілерім — тынысым, бауырларым,
Жырды бірақ жазыңдар мен жазбаған,
Тек сендерге тілеймін дауыл-дарын!*

Туған жерге кіндігі байланып, Сарыарқаның самалын жұтып, сағымына оранып өскен қыр ақынының құпия сырын ақ жүрегінен ақтарып айтқан өлеңі («Жанаарқа») айтып қойды. Ақын деген сол, ол бәрібір өзінің туған табиғатынан екі елі ажырай алмайды. Өйткені оның тірлік-тынысы да, бақыт-ырысы да — сол. Сол баяғы — туған табиғат, аяулы атамекен. Сөйтіп, туған жерді осылайша табына, сағына жырлаған ақын келе-келе өзі де сол табиғатқа айналып, тылсым бір тұтас тұлғаға айналып бара жатқанын айқын аңғартады:

*Атанған ол кезінде Асанқайғы,
Баян етер бұл өңір талай жайды.*

*Жерұйығың, мен білсем, тап осында,—
Жүзі жарқын жерлесім жайраңдайды.*

*Ел мен жердің
Көрген соң жаңарғанын,
Болашағын шамалап — шалқар шағын,
Көзін салды қияға сұңқар ақын,
Аялаған Алаштың ақ арманын.*

*Сәкен ағам қырандай дүр сілкініп,
Досын мәз ғып, дұшпанын күрсіндіріп,
Жаңаарқа деп атауды ұсыныпты,
Көне жұртты жаңғыртып, нұр сіңдіріп.*

*Баян етер бұл өңір талай жайды,
Тыңдаушысын тамсанып маңайдағы.
Шуағына бөленіп алтын күннің,
Масатыдай құлпырған бар аймағы.*

*Сәнді аймағы елімнің, әнді аймағы,
Көңіліңді өсіріп, марқайтады.
Таудан аққан сылдырап мөлдір бұлақ,
Сарыарқаның секілді бал қаймағы.*

*Байдалы би — Алаштың ер данасы,
Талай бағлан жұртымның бел баласы.
Анадайдан шақырып қол бұлғайды
Жасыл тоғай, әсем тау, кең даласы.*

*Жаралғандай құлпырып күннен нұрлы,
Бірыс қонған өлкеме сулы, нулы.
Тарихынан сахараның сыр шертеді
Ақтау, Ортау, Қызылтау, Құлы, Мұңлы.*

*Алған кезде Ақтаудың бекінісін,
Талай батыр көрсетті ерлік ісін.
Азаткер боп Хан Кене бастап барды,
Басын тігіп бәйгеге елдік үшін.*

*Әсем әнмен әуелеп жансарайы,
Шаттық тасып, ел-жұртым масайрайды,
Заманамен жаңарды қайта жерім,
Азаттықтың атқанда таңы арайлы.*

*Өнерпазбен кіреді өңір өңі,
Гәкку назға бөленген көңіл көгі.
Ықылас пен Сайдалы Сары Тоқа,
Күмбірлеген күй болып төгіледі.*

*Еркебұлан өркені көркем неткен,
Сыбызғыны сызылтып, кернейлеткен.
Қайрат құрдас, Бекболат бауырым бар
Қазақ әнін жаңғыртып, мерейлі еткен.*

*Сансыз бұлақ сыңсыған — тау етегі,
Атажұртқа ақыны тәу етеді.*

*Сардалада Сарысу бұраң қағып,
Қалың жыныс жағасын ну етеді.*

*Жасыл құрақ жайқалып жапырағы,
Мыңғырған мал — құйқалы атырабы.
Егін өсіп, дән көктеп, гүлге оранған
Майда қоңыр торқадай топырағы.*

*Шөбі шүйгін кең жайлау, бетегелі,
Жалт қаратқан жаһанды кемел елі.
Желмаяның сыйса егер сауырына,
Асан ата бөктеріп кетер еді, —*

деуі шабытты ақынның шын мәніндегі өзекжарды өз шындығы екендігіне ешқандай дау айта алмасың ақиқат.

Ақынның сенімі мен күдігі, жеке басының пендешілігі мен ақындық тұлғасы екі ұдай арпалысқа, тайталас күреске түскен сәттерде үнемі үстем түсіп отырды. С.Бексейіттің лирикалары ақынның жүрекжарды шындығын көрсете білгендіктен, сол өлеңнің табиғатына сай әуенге, пафосқа ие болып келеді. Автордың мұндай жетістіктеріне қуанасың, сондықтан болу керек, Сәбит өлеңдерін оқып отырғанда сол өлеңнің поэзиялық атмосферасынан, географиясынан, суреті мен ойынан ешқайда шығып кете алмайсың. Ақын лирикаларының бойындағы өзіне тән сейсмикалық сілкініс сенің де өн бойыңды дүр сілкілтіп, жүрегіңе мазмұнды ой салып, ішкі әлеміңді тебірентіп кетеді:

*Жақсылықтың шыбығын егіп өтем,
Әділеттің барына сеніп өтем.
Мәдименен ұстасса туысқаны,
Меніменен қастасты тегі бөтен.
Құлы екенсің жел сөздің, тек өсектің,
Жазықсыздан мені сен неге сөктің?
Дарабозбын ішінде көп есектің!
Бастан бағым, тақымнан тағым кетіп,
Барғаным жоқ дәл саған шағым етіп.
Тәңір берген, иншалла, нәсібім бар,
Хақ жолына дөп келіп ақ ниетім.
Ойлағам жоқ басым мен бақтың қамын.
Ойлағам жоқ тақым мен тақтың қамын.
Қияметтен өтемін Кием қолдап, —
Көп жабының ішінде АҚБУРАМЫН!*

Мен бір әңгіме үстінде Сәбиттен:

– Өлеңді қалай жазасың? Қай жерде жазасың? — деп сұрағаным бар.

Сәбит сәл ойланып отырды да:

– Осы біреулер күнде жазатын көрінеді. Мен кейде айлап та, жылдап та жазбай кетем. Бір уақытта өлең өзі келіп:

– Ал, Сәбе, біз келдік, — деп хабар береді. Сол кезде мен де қалам алам. Бір күнде, екі күнде, ары кетті бір жетіде көңіліме жазылған өлеңдерді қағазға түсіріп үлгерем. Ол менің ең бақытты шақтарым. Бірақ сол шақ маған өте сирек жолығысады! — деді ақын.

Мен творчество адамы болған соң Сәбиттің бұл сөзіне шексіз сенем. Оның тез жазатыны, бір жазғанына қайта оралмайтыны жыр кітаптарының өн бойынан көрініп тұр.

Сәбиттің шабыттың шалқыған кезінде туған тебіреніске толы жойқын жырлары жанымызға керемет әсер етеді:

*Басқа түскен бейнеттен мойымадым,
Болар, бәлкім, көнбестік бойыма мін.
Жолыма егер тосқауыл қойылса да,
Бөгет бола алады ойыма кім?
Нәсібіне мелтектен тоятын бар,
Тірлігі ұнап өлеңін қоятын бар.
Бойкүйездеп егер сәл қалғып кетсем,
Ой — атомдар,*

Санамды оятыңдар!

Иә, нағыз ақынның қызығы да, қымбаты да — жыры. Нағыз ақынның бағыты да, уақыты да — жыры. Нағыз ақынның аңсары да, мәнсабы да — жыры. Нағыз ақынның мінген аты да, махаббаты да — жыры. Нағыз ақынның көрігі де, көлігі де — жыры. Нағыз ақынның анасы да, баласы да — жыры. Ақын жырды ғана өлімге қимайды.

Дүниені бар жанымен сүйетін, сәл нәрсеге қуанып, сәл нәрседен секем алатын Сәбит Бексейіт туралы көп айтуға болады, көсіліп айтуға болады. Оның өлең, поэмалары қазіргі дәуірдегі қазақ поэзиясының өзіндік орны бар бөлігі. Ақынның бұл саладағы табыстары дау тудырмайды.

*Сәбит екен әкесі сол абыздың,
Сәбеңдерге кенде емес дала біздің.
Дөнентаев,
Мұқанов...
Және Мен бар —
Бұл есімнің өлеңде қалады ізі, —*

дегендей, жинақ сайын жинақылық танытып, шымыр өлеңнен өрнекті ой, көркем кесте тоқи білетін ақынын әрқашан өсу биігінен бағалай біледі оқырман. Өмір кешуінің біраз сын соқпақтарын артқа тастап үлгерген оның өзінен кейінгі балауса буынға айтары аз емес. Өйткені оның ақындық жолы әлі де мол жеміс әкелетіні күмәнсіз. Ең бастысы — Сәбит Қыдырбайұлы ақындықтың мақсат-мүддесін дұрыс түсінеді:

*Бала боп, жігіт боп гүл кештім,
Армансыз жиырма жыл кештім.
Сарқылмас сиқырлы сыр кештім,
Ақын боп, жырау боп жыр кештім.
Азамат ер болып күн кештім,
Күн кештім аянбай, түн кештім.
От кештім азат ой үшін мен,
Су кештім, керексе құм кештім.
Елу жыл жалықпай мұң кештім,
Жүз кештім басымнан, мың кештім
Ой кештім тылсымды тұңғиық,
Зар заман көшіне ілестім.
Елу жыл ішінде шер кештім
Тұтастай ғасырды мен кештім.
Запыран зар-мұңды осындай
Кешпесін, деп тіле, енді ешкім.
Жүз жасаған дана шалдаймын,
Ғасырдың әр сәтін талдаймын.
Сырттай — азулы арландаймын,
Іштей — ашулы көкжалдаймын, —*

деп жазған ол бір өлеңінде. Бұл — творчестволық программасы тәрізді сөз.

Сәбиттің жырлары — терең жырлар. Бұл жырлардың бойында таңғы сәуле, ойға шомған арман, азынаған жел, асқақтаған бел, тебіренген заман бар. Ақынның творчествосы туралы дуалы ауыздар лебіздері мынадай:

1. Қалижан Бекхожин: «Менің аңдауымша, жас талапкер Сәбит Бексейітовтің тіл өрнегі, жыр тәсілі айырықша ізденісті сездіреді. Жас Сәбиттің біз оқыған бір шоғырмақ жырларынан өзінше талпынысы бар тапқырлыққа бейім дарынның қалам желісі байқалады» (1975 ж.).

2. Есенбай Дүйсенбай: «Жалпы алып айтсақ, ішкі өзегінде біртүрлі шиыршық ата ширығу, шамырқаныс, жігер-қуат пафосы сезіледі. Әсіресе публицистикалық екпін, ереуілшіл күй, арынды ағыс аңғарылар еді. Мұның өзі азаматтық позиция айқындығы мен ойлау жүйесінің ауқымдылығын танытса керек.

Ақындық кредосының бұлайша асқақ биік, күллі адамзаттық болғанына қуанамыз, әрине. Шама-шарқы жеткенше сол үдеден шығуға талпыныс жасау, таудай талап бар Сәбитте... «болашақтың жақсы ақыны болғалы тұр екен» деп үлкен үміт артуға тиіспіз» (1987 ж.).

3. Серік Ақсұңқарұлы: «Ақыны азайып, өлеңшісі көбейіп тұрған халтураның қара тасқынының заманында әдебиетке өзгеше ойлап, өз сөзін айтқысы келетін таланттың қадам басуы елең еткізбей қоймайды... Мені Сәбиттің творчествосындағы тың ой, соны сезім тәнті етеді. Ұлттық поэзиямызға

әлемдік әдебиеттің игі жақсысын тұла бойына сіңірген білімді ақындар, интеллектуалды поэзияның өкілдері келе бастады» (1990 ж.).

4. Ұлықбек Есдәулет: «Қарағандылық дарынды ақын Сәбит Бексейіттің бүкіл ғаламның қасіреті мен қам-мұңын өз жүрегімен қабылдап, адамзат азабын арқалауға ұмтылысында өзінше бір ерекшелік бар.

Оның өлеңдерінде адамгершілік рухының бүкіл әлемдегі ту ұстар жыршылармен үндестік сезіледі» (2000 ж.).

5. Ошақбай Сұханберлин: «...Ақынмен сұхбаттаса отырып, оның бойынан талай балауса жас ақындардың көзін ашқан, оқырмандарын тапқан кемелденген ақынның келбетін көрдік» (2009 ж.).

6. Таяуда Сәбиттің кібіртіксіз еркін төгілетін жырғына арналған мына шумақтарға көзім түсті:

*Ғасырдың тылсымын сыр бүккен,
Ақтардың жыр — қалам күрекпен.
Шерлерін шемен боп байланған,
Ұқтырдың жалынды жүрекпен.*

*Ойлансаң, толғансаң — данасың,
Шалқысаң — кең байтақ даласың.
Арқаның айбынын асырған,
Ақтаған сенімін баласың.*

*Ардақтап, ел-жұртын, баласын,
Тым ыстық тыныштық табасың.
Саумалдай сапырып жүрсің сен,
Балсусын өлең — жыр сабасын.*

*Қанатың талмасын, жалықпа,
Биікте қырандай қалықта.
Қыдекең әкеңдей қалтқысыз,
Терді төк еңбекпен халыққа!*

Иә, ақынның қай өлеңін оқысаң да одан алар ләззатың көп. Осы бір інімнің ақындығы туралы жазарда мен оның жазған кітаптарына қайта үңілдім. Шынымен, үлкен жыр сарайына кіргендей оның ішіндегі жиһаздарына көзім тойды, көңілім сүйінді. Көреген, шешен, өткір, алмастай мың құбылған Сәбит ақындығы туралы әдебиеттің сынымен айналысып жүрген аға, іні сыншылар жеткізіп айтар әлі.

Сәбиттің терең ойға, теңдессіз серпінге, сертке соққан қанжардай жарқылдаған сезімге толы өлеңдері өмірдің сан түрлі жағдайын алдына жаяды. Ақын деген өз заманының көңілі, көзі, сезімі, жүрегі деген ақиқатқа сенбеуге шара қалдырмайды Сәбит Қыдырбайұлы. «Келешекке көшу» атты оның тамаша өлеңін оқығында:

*Кешегімде қалмаймын, өткенімде,
Әне қалды қарайып өткелім де.
Таусылған жоқ дәм-тұзым, көрер күнім,
Шарпиды жүз, өшкен жоқ от демім де.
Келешекке көшемін кідірместен,
Тыңдамаймын шалдарды күбірлескен.
«Көш көлікті болсын!» де, тілеулесім,
Мен ілесем жастарға дүбірлескен.
Келешекке көшемін өлеңіммен,
Жараныммен, өрімтал өреніммен.
Келешекке көшемін Ер Халқыммен,
Өзін-өзі билеген Өр Еліммен!*

Мен ойлы да, отты ақынды әрқашан тебіреніп жақсы көрем. Оның жырларын қайта оқу үстінде қазақта жырдың кереметін еліне тарту еткен аз інілерімнің бірі осы Сәбит екен деп тағы да сүйсінем.

Қазір ақынның шаңқай тұсы — шабытты шағы. Ол мейлі махабатты жырласын, мейлі табиғатқа тамсансын, бәрібір — оның өлеңдерінде ел рухы, азаматтық әуен, туған жердің төл перзентіне тән парасат лебі аңқып тұр.

Сөз соңында оқырманның ой-сезімін, арман-мүддесін көтеріп:

Өткенге салауат,
 қалғанға берекет.
 Ертеңге аманат,
 өсиет бере кет.
 Тілек ет қол жайып,
 болмасын алапат.
 Келешек гажайып,
 келешек галамат.
 Озығын, тозығын,
 жатқанда ел екішеп,
 өзгертіп жосығын,
 кел керім Келешек! —

деп келешекке тартып бара жатқан дарынды ақынға сапарың ғұмырлы болсын дейміз!

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Әл-Карени (Каренов) Р.* Жеті атасын білген ер... (Арғыннан шыққан Мойын баба шежіресі). — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2008. — 794-б.
- 2 *Бексейіт С.* Ғасыркешу. — Алматы: Фолиант, 2000. — 395-б.
- 3 *Бексейіт С.* Күннің шалқуы. — Қарағанды: Профполиграфия, 2001. — 200-б.
- 4 *Бексейіт С.* Келешек керемет. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2001. — 200-б.
- 5 *Бексейіт С.* Ел үмітін ер ақтар. — Алматы: «Комплекс» баспасы, 2003. — 116-б.
- 6 *Бексейіт С.* Назым-Насыр: Таңдамалы. — Қарағанды: «АРКО» ЖШС, 2003. — 456-б.
- 7 *Бексейіт С.* Ғасырластарым. — Қарағанды: «АРКО» ЖШС, 2005. — 200-б.

Р.С.Каренов

Сабит Бексеит — один из величайших поэтов в современной казахской поэзии

К 60-летию со дня рождения

Обобщается творческий путь казахстанского поэта, члена Союза писателей Республики Казахстан Сабита Бексеитова в связи с его 60-летним юбилеем. Дается оценка многогранной литературной деятельности талантливого поэта, публициста, журналиста.

R.S.Karenov

Sabit Bekseit one velichaishih poets in contemporary Kazakh poetry

To 60th birthday

The career of the Kazakhstan poet, member of the Union of writers of Republic Kazakhstan Sabita Bekseitova in communication is generalised 60-year-old its anniversary. The estimation of many-sided literary activity of the talented poet, the publicist, the journalist is given.